Andrei ȚURCANU
Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)

ANII ’60: CRITICA LITERARĂ ŞI CRITICII FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU DOGMATICA OFICIALĂ

Abstract. In the labyrinthine hierarchies of the totalitarian communist pyramid, the literary criticism had the status of civil instance, designed to subject „the literary product” to a social control and to give it the deserved „ideological and artistic” appreciation. In this gearing of ambiguous, ideological and aesthetic tasks, the literary criticism are divided on the one hand, into the officious guards of the totalitarian dogma’s purity in the literary writings, and, on the other hand, into the militants of the aesthetic status specific of the literature. The ’60s brought in the literary criticism too, a revival of the power of resistance to the dogmatic principles. The example of critics as Vasile Coroban, Mihai Cimpoi and Ion Ciocanu is self-evident by the individual way of each one to focus on the value and to repudiate non-values. To the ardent militancy and the scholarly erudition of Vasile Coroban are added the evanescences of appreciation, of style and language of Mihai Cimpoi, and the „health-giving” action of Ion Ciocanu.

Keywords: totalitarian dogma, aesthetic, ideological, artistic value, resistance, allusive style, value’s hierarchy.

Să pornim cu o aserțiune de principiu. Care era statutul criticii literare în cadrul ierarhiilor labirintice ale piramidei totalitare comuniste? În marele front ideologic, literaturii îi era atribuit, simplu spus, doar un rol umil de „slujnică”, de executor al comenzilor Partidului cu o sarcină expresă: să facă din sâmburele rigid şi incomestibil al Dogmei ideologice un fruct apetisant, atractiv pentru „masele largi”. O servitoare însă cam libertină (ca toate „artistele”!), mereu suspectată de infidelitate, gata mereu să se abată sau să desfigureze ideile sacrosancte prin înțelesuri şi, mai ales, subînțelesuri derivate. Or, tocmai aceste înțelesuri şi subînțelesuri derivate constituiau teritoriul travaliului critic. După armatele de forfecari – redactori, lectori interni şi externi, cenzori (inclusiv străjerul cel mai teribil – cenzorul intim al scriitorului) venea criticul literar. Scrierile literare trebuiau să treacă o ultimă probă, ca produse deja devenite un „bun” social cu interacțiunile şi efectele, „pozitive” sau „nocive”, pe care le-ar fi putut declanşa într-un for public. Or, într-un for public era nevoie de judecata unei instanțe civile. Acesta părea să fie sensul necorupt admis al criticii literare. Dar în totalitarism cuvintele sunt într-o permanentă agonie, mai exact, într-o întrecere continuă cu antonimul lor care se interpune între sensul primar şi realitate ca adevăr de partid. Instanța civilă – critica literară – făcea corp comun cu marele Front Ideologic, căruia, de altfel,

BDD-A19927 © 2015 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:43 UTC)

îi aparţinea, prin misiunea impusă, şi literatura. Ideea de Front este o idee funciarmente ierarhică şi tocmai aici apare diferenţa dintre locul şi rolul literaturii şi al criticii literare în sistemul de „valori” şi funcţii prestabilit. Critica literară şi criticul literar au un statut superior pe această scară socială a ierarhiei ideologice. Critica este aceea care concretizează directivele generale, strategice de partid, le acordă un statut nemijlocit, tactic, de „indicaţii”, de acţiune imediată. Şi tot ea deţine şi sarcinile de control, supraveghează modul cum aceste indicaţii sunt executate. În termeni militari, specifici pentru limbajul războiului permanent al ideologiei comuniste, dacă literaţii sunt numai soldaţii partidului, criticii reprezintă o treaptă ierarhică superioară, sunt plutonierii săi neadormiţi şi perseverenţi, aflaţi întotdeauna la straja purităţii ideologice a literaturii.

Aceasta nu înseamnă că în realitatea de fiecare zi „gradele” nu se amestecă şi că din ostaşii de rând sau dintre plutonieri nu se recrutează „generali” cu un statut cu totul aparte, de nomenclatură infailibilă, sau, invers, că plutonierii nu sunt ţistuiţi cu brutalitate şi ţinuţi alături de soldaţi în condiţii de paria societăţii. Firește, în toate respectându-se cu strictețe regulile şi cutumele verticalei labirintice totalitare, toate fiind în strânsă legătură cu „valoarea” de soldat credincios, cu disponibilitatea şi gradul de subordonare a fiecăruia față de linia diriguitoare a Partidului. Mercenariatul celor înrolaţi în front nu mai poate azi interesa pe nimeni. Menirea lor fiind una cu totul străină de literatură şi de critica literară, ei au lăsat în urmă doar mormane de var. Niciun zid, niciun perete din cei care se vroiau clădiţi pentru vecie, ridicaţi pe argumentul de forţă al „concepţiei sănătoase”, n-a rezistat. Druţă, nativul şi liricul de la începuturi, nu putea să înţeleagă ce vrea critica de la dânsul, când i se reproşa deficitul de „concepţie”. L-a lămurit cineva prin comparaţia operei literare cu o nucă. Miezul nucii, i-a spus acesta, şi este concepţia. Explicaţia e bună, dar cu o rectificare de principiu. Urmând aceeaşi logică inversată a coruperii conceptelor, vedem că „miezul” (sau concepţia) apărată cu atâta tenacitate de cerberii şi clopoţeii criticii oficioase nu era decât un surogat ideologic, un miez prin definiţie incapabil să rodească ori să mai fie şi un indiciu al unor scrieri viabile. Pentru oportunişti, grafomani sau simpli veleitari literari „puritatea” concepţiei ori, mai simplu spus, teza goală oferea un teren larg şi fertil. Cu lozinci de-a gata se scrie uşor, la kilogram, precum şi făcea unul din campionii mercenariatului literar, Em. Bucov, dar şi mulţi-mulţi alţii. Poate prea mulţi pentru o literatură ca cea „moldovenească” de mică.

În contrasens, cei care simţeau şi gândeau în termenii *originari* ai literaturii şi ai teoriei literare şi care nu acceptau ochelarii de cal pe care regimul îi vroia bine înfipţi pe cerbicea fiecărui cetăţean sovietic cu un cât de neînsemnat rol în forul public, nu puteau accepta statutul de Centaur şi măcar uneori se lăsau apucaţi de vertijele anarhice antisistem: „Atunci desfac tot ce-aţi voit să fac,/ Atunci dezgrop ce trebuie să-ngrop,/ Atunci vorbesc ce trebuia să tac,/ Şi-n loc de ploaie vă aduc potop” (am citat din aceeaşi poezie a lui Liviu Damian, „Centaur”, 1a care am mai făcut referinţă). De o atitudine consecventă antisistem putea fi vorba doar în două cazuri: când scriitorul,

BDD-A19927 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:43 UTC)

conştient de datele realităţii, se resemna la scrisul pentru sertar sau, varianta a doua, când le dădea toate pe una şi încerca imposibilul, sfârşind la închisoare, iar, mai târziu, printr-o practică machiavelică de „umanizare” a sancţiunilor punitive, la casa de nebuni. Majoritatea nu-şi însă putea asuma asemenea riscuri şi atunci intrau în „danţ” subterfugiile, prinderea momentului oportun, limbajul esopic, stilul aluziv cu o transparenţă suficientă ca să prindă la cititorul (încă) nesupus masificării, conştient de valoarea adevărului şi preţuindu-i raritatea.

La jegul teoriilor literare oficioase ori la ignoranţa crasă a „purtătorilor” acestor teorii, de exemplu, Vasile Coroban răspundea cu trimiteri la surse de teorie şi critică literară şi citări savante din autori străini, cu teme de studiu „specifice” oferite de literatura universală, în care uşor se întrezărea o ţintă concretă autohtonă (satira lui Jonathan Swift sau „Arta poetică” a lui Nicolas Boileau). Cel mai adesea însă folosea tribuna, în special, adunările generale anuale ale Uniunii Scriitorilor, unde se totalizau „realizările” şi se sancţionau „scăderile”. Cuvintele trebuie luate între ghilimele, deoarece adesea în referatul de bază lucrurile se inversau conform logicii de partid de care am mai vorbit: rebutul artistic fiind prezentat drept performanţă literară, iar ceea ce arăta semne de originalitate şi talent trecut la „nebulozităţi” de concepţie, imaturitate artistică, tribut unor căutări „formaliste” etc. Partea pitorească a lucrurilor, savurată ca un spectacol literar pantagruelic, începea (iar uneori şi sfârşea) cu luarea de cuvânt a lui Vasile Coroban. Aburit deja cu câteva pahare de vin, „moşneagul” începea cu o „sagacitate bătrânească”, ca să mă exprim în termenii lui Nietzsche, a aşeza lucrurile la locul lor, mucalit, ţărăneşte, fără înconjur şi – ferească sfântul! – fără vreo referinţă la „operele” ştabilor din prezidiu. Mai mult, el întorcea mereu lucrurile într-un mod swiftian, având o plăcere aproape sadică să-i pună pe aceşti pretinşi Guliveri într-o lumină ridicolă de liliputani mărunţi. La una din adunările de la Uniunea Scriitorilor, ca să dau un exemplu, vine cu nişte plachete ale debutanţilor, subţiri şi pricăjite, cum „le şedea bine” unor începători. Coroban le scoate dintr-un buzunar, se face a le răsfoi şi începe: „În aceste cărţului este cu mult mai multă literatură decât în zeci de tomuri voluminoase ale literaturii moldoveneşti”. Or, în prezidiu stătea ţeapăn întreg Leviathanul unei literaturi de dilogii şi trilogii, în proză sau în versuri, În acelaşi mod sancţiona el şi jegul moral al vieţii literare. La un congres al scriitorilor, Bucov, cu o glumă lichelistă de slugă bătrână, l-a făcut pe satrapul, veterinar de profesie şi cu veleităţi de mare cunoscător în ale literaturii, Ivan Bodiul, „poet în suflet, un mare poet”. Imediat, Vasile Coroban vine cu o replică. Într-un articol nevinovat despre critica literară, inserează cu o inocenţă jucata perfect un citat din Ibrăileanu despre „veterinarii” care se amestecă în literatură cu tupeul că aceasta n-ar avea nevoie, pentru o înţelegere adecvată, de o pregătire specială şi de disponibilităţile interioare de rigoare. Altul a fost „materialul” lui Mihai Cimpoi, deşi, în punctele nevralgice care privesc specificul esteticului, se afla, cu Vasile Coroban, în consonanţă deplină. Vasile Coroban era întruchiparea însăşi a toreadorului în arenă, înfierbântat mereu (mai mult totuşi de plăcerea tauromahiei la care se expunea

BDD-A19927 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:43 UTC)

decât de vin) şi cu toate umorile în clocot, fără niciun respect faţă de grade şi ierarhii. Confratele său mai tânăr a preferat mai degrabă sustragerea din timp, refuzul oricăror confruntări deschise, asumându-şi discursul critic emasculat de orice agresivitate, tonalitatea atemporală şi perspectiva distanţării estetice faţă de cacofonia dogmaticii oficiale în nişte sfere eterate ale percepţiei şi gândirii. Evanescenţele de apreciere, de stil, de limbaj, filosofia subţire cu trimiteri la existenţialiştii Kierkegaard şi Heidegger, citiţi din cărţile (bune de altfel) unor interpreţi sovietici la rubrica „critica marxistă a curentelor de filosofie burgheză occidentală contemporană", aduceau în atmosfera îmbâcsită de dogmatism sovietic, primitivism autohton şi ignoranţă funciară (toate acestea trădându-se printr-un limbaj de lemn indigerabil şi o rectitudine plată de expresie, fără nicio rezonanţă cu simţul estetic şi chiar cu literatura în genere) o atmosferă de destindere, o senzaţie puternică de aerisire şi chiar de înnobilare a peisajului literar „moldovenesc". Până la un punct, acest „asalt estetizant" a avut un efect reconfortant, benefic, deschizând ecluzele pentru o reabilitare a esteticului în literatură (atât cât se putea în limitele impuse de ideologie), dar, mai ales, pentru descătuşarea şi urbanizarea limbajului critic autohton. Mai puţin fericite au fost consecinţele sustragerii din arenă. De acolo de sus, din „excelsior-ul" în care se situase criticul faţă de procesul literar, sau, cu o vorbă a filosofului citat mai sus, din lumea „de ipoteze englezeşti construite în vid, în azur", toate au început după un timp a semăna cu o fericită Arcadie. O Arcadie ambalată, cu preţiozitate, în crisalida stilului criptic-imaginativ specific lui Mihai Cimpoi. Până la urmă, *evanescenţa eseistico-poetică* a demonstrat şi în critică o efectivă putere de *supravieţuire* literară. Mai mult, în cadrul obişnuit al „betonului" terorizant, ea s-a acomodat de minune într-o coabitare tacită cu acesta. Pe lângă grajdurile lui Augias al Dogmaticii oficiale, ea făcea figura distinctă a unui odorant inofensiv, acceptabil, poate chiar necesar pentru salvarea unor aparenţe. Era un parfum cu dichis, dorit se pare – ca dulce ofrandă „la masa lor" îmbelşugată, la care s-a nimerit şi Cioclea o dată, după care a „vomat" o poezie feroce – şi de unii din ştabii cu un anumit talent, miruiţi darnic de criticul nostru cu busuiocul esteticului nobiliar. Ca putere de rezistenţă însă, echivocul evazionist impune o mare-mare doză de melancolie, inconsistenţa sa solară şi festivă făcând corp comun cu acelaşi, unic, material, pe care îl regăsim cu îmbelşugare în toate genurile literare din lunga perioadă de stagnare a comunismului sovietic de după 1970. E şi acesta un paradox al acestui totalitarism în crepuscul. „Cruzimile spiritului de geometrie", remarcat de Andrei Pleşu în „Toleranţa şi intolerabilul" are nevoie, ca legitimare sau ca o autoconsolare că toate merg bine, de narcoticul tandreţei al unui dichisit *l'esprit de finesse*.

Ion Ciocanu mi-a fost profesor la Universitate, iar Gheorghe Mazilu – conducător de grupă. N-aş putea spune că vreunul din ei a avut asupra mea acţiune formatoare. Ghidul meu universitar (şi nu numai!) a fost un instinct interior de „fiară" nobilă crescută până la 14 ani în pădure, un aristocratism al spiritului refuzând categoric morga raţiocinantă, o predispoziţie nativă faţă de speculaţiile gândirii care erupe direct din cele

BDD-A19927 © 2015 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:43 UTC)

mai teribile străfunduri ale simţurilor dezlănţuite. În această privinţă, Gheorghe Mazilu, care improviza mereu, la catedră sau oriunde s-ar fi aflat, a avut asupra mea totuşi, prin perorațiile sale „socratice”, dar şi prin nihilismul lui funciar faţă de literatura curentă, o anumită forţă de iradiere ori, mai curând, de trezire şi impulsionare a instinctelor mele native pentru lecturi fundamentale. Ion Ciocanu chiar că n-a avut cu ce să mă fascineze. Luasem deja un zbor razant de lecturi şi de formare spirituală prea sus faţă de nivelul prelegerilor sale destinate cititorului mediocru care dormita (şi mai picură până azi, din păcate) în studentul de rând al universităților noastre. Pe când eu, de exemplu, citeam şi conspectam deja din scrierile filosofice ale lui Lucian Blaga, îmbătat pur şi simplu de profunzimile ameţitoare ce mi se deschideau înainte, la lecţiile de teorie literară dl profesor Ciocanu ne bombarda cu Belinski şi Dobroliubov. Îi citisem şi pe aceştia, dar publicistica lor pedestră şi stufoasă nu mă încântase defel. Ceva parcă m-a surprins la Pisarev, o gândire mai elevată mi s-a părut, şi, mai cu seamă, mi-a plăcut Herzen prin acidul din pamfletele sale îndreptate împotriva autocrației țariste. Aici chiar că aveam o consonanţă de sentimente, în acest sens, pot să afirm categoric că (poate spre binele meu) sunt un autodidact absolut. Aula universitară nu m-a atras deloc. Biblioteca a fost ocna benevolă a studenţiei mele. Aşa că Ion Ciocanu are dreptate să remarce într-o carte că la prelegerile Domniei Sale nu am fost studentul cel mai activ. Nu am fost. Cum poate fi activ un absent? Deşi şefa grupei îmi nota lipsa de la lecţii numai în cazul unor apeluri inopinate, eram mereu studentul cu cel mai mare număr de absenţe, motiv serios pentru a se pune periodic la decanat problema exmatriculării mele din universitate. Numai notele maxime de la examene mă salvau de fiecare dată.

Rolul „salubrizant” al lui Ion Ciocanu în critica basarabeană l-am înţeles mai târziu, precum mai târziu am înţeles şi inconsistenţa gesticii lui Gheorghe Mazilu, reducerea de către adulatul (de mulţi studenţi) profesor a speculației intelectuale la un statut superficial de gratuităţi sclipitoare, la o atitudine de frondă şi bravadă ieftină, fără nevoia de aprofundare şi de lecturi sistematice. De fapt, aş zice că rolul lui Ion Ciocanu e mai degrabă unul „minor”, socialmente necesar fără doar şi poate într-un regim totalitar, de alfabetizare sau, în terminologia regimului, de „likbez” (în traducere – lichidarea analfabetismului), de îndrumare a cititorului de rând în descifrarea *abc*-ului literar: specificul esteticului, ierarhia valorică de autori şi de creaţii şi, îndeosebi, oferirea unor chei pentru developarea sensurilor subversive, ascunse în subtextul operelor artistice. Toate acestea, să recunoaştem, nu sunt „materii durabile”. Prea mult aflându-se „sub vremi”, sub imperiul necesarului imediat, ele sunt perisabile, lăsând însă să rezoneze în timp ecoul lor de „lămurire” a cititorului de rând în probleme şi aspecte literare stringente şi, haideţi să adăugăm, în „principii şi valori” (aici sintagma este tocmai la locul ei potrivit!) artistice de primă necesitate. Lângă „cozonacii” vanilaţi ai lui Cimpoi era nevoie şi de mălaiul crăpat al lui Ion Ciocanu, mai puţin arătos poate, dar în vremuri de foame ţinând bine de saţ.

BDD-A19927 © 2015 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:43 UTC)